

А. Березовський,

кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор
Міжнародного гуманітарного університету

«ІНДИВІДУАЛЬНА АМНІСТІЯ» ЯК ЗАСІБ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ: ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Питання правового регулювання та застосування амністії в Україні вже не одне десятиріччя хвилюють як науковців, так і практичних працівників. Звертають увагу на ці проблеми й політики. Події останніх років є яскравим свідченням цього: до законодавства про амністію вносяться зміни; певні категорії осіб та, власне, окремі особи звільняються від відбування покарання на підставі актів амністії тощо.

Істотних змін зазнав інститут амністії відносно нещодавно, коли Законом України № 792-VII від 27 лютого 2014 р. «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» [1] введено поняття «індивідуальна амністія».

Поява в законодавстві поняття «індивідуальна амністія» та застосування амністії до конкретно визначених осіб об'єктивно викликані політичним протистоянням, на що прямо вказується в преамбулі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 р. № 792-VII. Метою прийняття закону визнано «... недопущення політичних репресій і випадків застосування кримінальної юстиції для боротьби з політичними опонентами». У ч. 1 розділу II «Прикінцеві положення» закону вказано прізвища, імена, по батькові та дати народження осіб, до яких застосувалася «повна індивідуальна амністія».

Оскільки введення в законодавство про амністію поняття «індивідуальна

амністія» та застосування амністії до конкретно визначених осіб є певною новелою в правовому регулюванні та застосуванні інституту амністії в Україні, вважаємо за необхідне здійснити вивчення проблеми на теоретичному рівні.

Метою статті є визначення позитивних та негативних аспектів правового регулювання та застосування амністії в Україні, внесених Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 р. за № 792-VII.

Дослідженню інституту амністії в Україні присвячено роботи М.С. Школи, О.А. Губської, Б.М. Телефанка, О.В. Чепелюк, О.Г. Шила, С.Б. Фоміна, В.С. Малишевої та ін. Однак аналіз монографічних робіт та наукової періодики щодо новел 2014 р. в законодавстві України про амністію показав, що на сучасному етапі ці аспекти правового регулювання та застосування інституту амністії в Україні потребують ґрунтовного наукового аналізу.

Як відзначають дослідники інституту амністії, в останні роки в Україні вживаються заходи щодо підвищення якості законодавства, яким регулюються суспільні відносини у сфері амністії, а також ефективності його застосування. Так, 1 січня 2012 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України», у якому відображено надбання юридичної дум-

ки українських вчених та узагальнено практику застосування амністії в період існування незалежної України [2, с. 3].

Додамо, що в Україні інститут амністії сформувався під впливом вітчизняної традиції, у якій знайшла відображення багатовікова практика реагування на соціально-політичні та кримінально-правові процеси. Фактично амністія зберегла всі свої основні ознаки як інституту права, не змінилася, що є свідченням поступовості генезису правового регулювання амністії, стійкості сформованої традиції та наявності широкого спектра аналогічних проблем (розвантаження установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України, політичні чинники, коригування чи гуманізація кримінальної політики держави тощо). Основною мотивацією застосування амністії в Україні є подолання проблеми перевищення лімітів утримання в установах виконання покарань Державної пенітенціарної служби України, дотримання прав осіб, які там утримуються, політичні чинники, реалізація принципу гуманізму в кримінальній політиці держави [3, с. 188].

Як показує аналіз практики прийняття та застосування актів амністії в Україні, лише декілька з них були обумовлені дійсно політичними чинниками.

На думку судді Верховного Суду України у відставці В.О. Паневіна, прийняття акта амністії від 25 серпня 1991 р. було обумовлено політичною заангажованістю частини депутатського корпусу Верховної Ради України. До того ж цей акт взагалі вважати амністією в повному розумінні не можна: амністією було застосовано щодо десяти конкретних осіб, які брали участь в акціях непокори, що мали місце на майдані Незалежності в Києві під час святкування одного з радянських свят [4, с. 7].

Прийняття акта амністії від 21 листопада 1996 р. було пов'язано із звільненням від кримінальної відпові-

дальності ватажків страйкових комітетів та активних учасників масових акцій протесту проти несвоечасних виплат заробітної плати, стипендій тощо, що мали місце в Донецькому регіоні в 1996 р. Для розрядки цієї ситуації Верховною Радою України було оголошено амністією виключно з політичних міркувань. Зазначена амністія була застосована до кількох десятків осіб [4, с. 7; 3, с. 85].

Наголосимо, що в Указі Президії Верховної Ради Української РСР «Про амністію з нагоди прийняття Акту про проголошення незалежності України» від 25 серпня 1991 р. [5], на відміну від Закону України «Про амністію осіб, які брали участь у масових акціях протесту проти несвоечасних виплат заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат» від 21 листопада 1996 р. [6], вказано прізвища, імена, по батькові осіб, що підлягають амністуванню, а також статті та частини статей Кримінального кодексу УРСР, за якими кваліфікувалися їхні діяння, тоді як в іншому з аналізованих актів про амністію містилась вказівка на певну категорію осіб, що звільнялись від покарання, — це засуджені за ст. ст. 187-3, 187-5, ч. ч. 1 і 2 ст. 217-3 Кримінального кодексу України, за умови, що вчинені ними дії були пов'язані з протестом проти несвоечасних виплат заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат. Тобто в акті «політичної» амністії 1996 р. була відсутня персоніфікація амністованих, а визначалася їх категорія, тоді як в акті амністії 1991 р. визначався персональний склад амністованих осіб — амністія застосовувалась до конкретно визначених осіб.

Таким чином, по-перше, в історії незалежної України мали місце «політичні» амністії, по-друге, підходи до визначення осіб, які підпадали під дію цих актів різнилися: від визначення персонального складу амністованих до зазначення категорії амністованих, що відповідає традиційним уявленням про інститут амністії.

Як бачимо, у 2014 р. законодавець знову звертається до практики «персональних» амністувань за необхідності звільнення певних осіб від кримінального переслідування за політичними мотивами.

Як вже зазначалося, у ч. 1 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України № 792-VII від 27 лютого 2014 р. «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» вказано прізвища, імена, по батькові та дати народження осіб, до яких застосувалась «повна індивідуальна амністія» (всього 42 особи).

Враховуючи певну дискусійність та неординарність положень Закону України № 792-VII від 27 лютого 2014 р. «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів», вважаємо за необхідне висловити деякі думки із цього приводу.

Як справедливо зазначає Ю.В. Баулін, на відміну від актів амністії, розрахованих на невизначене коло осіб, акти помилування є персоніфікованими, адресованими конкретним особам [7, с. 185]. Це одна із характерних відмінностей між інститутами амністії та помилування, нівелювати яку, вважаємо, ні в якому разі не можна.

Фактично Закон України № 792-VII від 27 лютого 2014 р. «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» є актом помилування зазначених у ньому осіб, незважаючи на надання йому форми амністії та суб'єкта здійснення цього «помилування».

Вважаємо, що зазначені зміни до законодавства України про амністію є кроком назад у правовому регулюванні – до царських маніфестів про помилування або деяких сталінських амністій.

Більше того, регламентування «індивідуальних амністій» дозволяє в майбутньому будь-якій політичній силі, яка отримує більшість у парла-

менті, звільняти від відбування покарання певних осіб.

Правове регулювання застосування амністії в Україні здійснюється Конституцією України [8], Законом України «Про застосування амністії в Україні» [9], Кримінальним кодексом України [10], законами України про амністію.

Згідно зі ст. 92 Конституції України «Законом України оголошується амністія». В абз. 2 ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні» зазначається, що амністія оголошується законом про амністію, який приймається відповідно до положень Конституції України, Кримінального кодексу України та цього закону. Однак звільнення «політичних в'язнів» відбулося не на підставі положень закону України про амністію, а, як вже зазначалося вище, на підставі ч. 1 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 р. № 792-VII. Більше того, донині Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не містить положень, які б регламентували «індивідуальну амністію». У ч. 1 ст. 86 КК України однозначно вказано, що амністія оголошується законом України стосовно певної категорії осіб. Вважаємо, інше положення кримінально-правової доктрини «зажене в глухий кут».

Частина 1 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 р. № 792-VII протирічить абз. 2 ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні» та ч. 1 ст. 86 КК України.

У науковій літературі неодноразово зверталася увага на те, що застосування амністії є небезпечним для основ правосуддя. У площині досліджуваної проблеми звертає на себе увагу та обставина, що Верховна Рада України, прийнявши

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 р. № 792-VII та санкціонує застосування його ч. 1 розділу II «Прикінцеві положення», фактично здійснила не притаманну їй функцію правосуддя, тоді як правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст. 124 Конституції України), а парламент (Верховна Рада України) є єдиним органом законодавчої влади в Україні (ст. 75 Конституції України). Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Вважаємо, застосування звільнень «політичних в'язнів» на підставі ч. 1 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 р. № 792-VII є проблемою, яка стосується не тільки царини інституту амністії.

На наше переконання, вирішення проблеми по суті могло бути здійснене в напрямі зміни наголосу з домінуючих позитивістських позицій у бік природного права.

Відносини природно-правової та позитивно-правової моделі, які сформувались насамперед в умовах європейської цивілізації, стали її плодами, історично носили, як зазначає В.А. Бачинін, характер антитези, що не було випадковістю, а відображало певні соціально-історичні реалії [11, с. 123].

Однак нині, на думку Ю.М. Оборотова, вітчизняна юриспруденція переважно стверджується в поглибленні уявлень про природне й позитивне право не тільки в їхньому необхідному зв'язку, а й у синтезі, що дозволяє стверджувати ідеї верховенства права, контролю громадянського суспільства за існуючою державною владою за допомогою права [12, с. 55–56].

У Рішенні Конституційного Суду України в справі за конституційним

поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положенням ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) зазначається, що відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України в Україні визнається й діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою відображена в Конституції України [13].

Тлумачення принципу верховенства права, здійснене Конституційним Судом України, підтверджує справедливості висунутої Ю.М. Оборотовим тези. Певний синтез природного й позитивного права, заснований на ідеях соціальної справедливості, згуртованому громадянському суспільстві в Україні, високому рівні правової культури та правової свідомості членів суспільства, системі моральних, етичних та правових цінностей, що розділяються більшістю членів суспільства тощо, дозволяв забезпечити припинення кримінального переслідування осіб, перерахованих у Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 р. № 792-VII, та звільнення їх у цілому від кримінальної відповідальності (а не тільки від відбування покарання).

Очевидно, процедура звільнення «політичних в'язнів» мала бути реалізована через систему правосуддя – судами загальної юрисдикції України в «загальному порядку». Це надало б рішенням об'єктивної легітимності й було б за забезпечення інформованості населення підтримано громадянським суспільством. Вважаємо, кримінальне право України у своєму арсеналі має для цього необхідні засоби.

Додамо, що «амнітування», здійснені на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 р. № 792-VII, об'єктивно обмежили звільнених осіб у певних правах, насамперед у праві бути амністованим протягом певного часу (за необхідності).

Правосуддя за своєю суттю, як зазначено в рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого й прокурора) від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003, визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості й забезпечує ефективне поновлення в правах [14]. Обираючи підхід та спосіб звільнення перерахованих у Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 р. № 792-VII осіб, політики, мабуть, повинні були керуватися прогресивними положеннями, викладеними в аналізованих рішеннях Конституційного Суду України.

До того ж не вдалося запобігти стигматизації зазначених осіб: як відомо, за амністією певних категорій осіб чи «індивідуальною» особою звільняється від відбування покарання, що передбачає винесення обвинувального вироку суду (якщо ця процедура не

була дотримана, то це є істотним порушенням норм матеріального та процесуального права).

Підсумовуючи, зазначимо, що «новели» законодавства України про амністію, передбаченні Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів» від 27 лютого 2014 р. № 792-VII у частині регламентування «індивідуальної амністії», застосування «повної індивідуальної амністії» тощо, не можна оцінити позитивно (при цьому ми не даємо оцінки необхідності звільнення «політичних в'язнів» від кримінальної відповідальності). Висловимо надію, що цей акт стане каталізатором появи нової концепції кримінально-правового впливу, заснованої на необхідному зв'язку та певному синтезі природного та позитивного права (за Ю.М. Оборотовим).

Ключові слова: індивідуальна амністія, повна індивідуальна амністія, правосуддя, кримінально-правовий вплив.

У статті проаналізовано позитивні й негативні аспекти правового регулювання та застосування амністії в Україні. Висловлено думку про необхідність формування концепції кримінально-правового впливу, заснованої на необхідному зв'язку й певному синтезі природного та позитивного права.

В статті осуществлен анализ позитивных и негативных аспектов правового регулирования и применения амнистии в Украине. Сформулирована позиция о необходимости формирования концепции уголовно-правового воздействия, основанной на необходимой связи и определенном синтезе естественного и позитивного права.

The paper analyzes the positive and negative aspects of legal regulation and amnesty in Ukraine. Expressed the need for the formation of the concept of criminal legal effect, based on the required communication and synthesis of some natural and positive law.

Література

1. Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 792-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/792-18>.
2. Малишев В.С. Амністія як елемент правової політики держави у сфері протидії злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.С. Малишев ; Харк. нац. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2013. – 18 с.
3. Березовський А.А. Амністія: соціально-правові та кримінологічні проблеми / А.А. Березовський. – О. : Юридична література, 2008. – 240 с.
4. Паневін В.В. Амністія в Україні: гуманний акт, що не обмежений у часі / В.В. Паневін // Закон і бізнес. – 2003. – 26 квітня. – С. 16–19.
5. Про амністію з нагоди прийняття Акта про проголошення незалежності України : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 25 серпня 1991 р. № 1433-XII / Президія Верховної Ради Української РСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1433-12>.
6. Про амністію осіб, які брали участь у масових акціях протесту проти несвоєчасних виплат заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат : Закон України від 21 листопада 1996 р. № 533/96-ВР / Верховної Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/533/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю.В. Баулін. – К. : Аміка, 2004. – 296 с.
8. Конституція України / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>.
9. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Кримінальний кодекс України / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
11. Бачинин В.А. Философия права и преступления / В.А. Бачинин. – Х. : Фолио, 1999. – 607 с.
12. Оборотов Ю.Н. Общетеоретическая юриспруденция – теория государства и права нового времени / Ю.Н. Оборотов // Наукові праці Одеської національної академії. – 2009. – Т. 8. – С. 54–62.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України справа про призначення судом більш м'якого покарання) / Конституційний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) / Конституційний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/03>.